

Szakmai beszámoló a Nemzeti Kulturális Alap 3513/00481 sz. pályázatának teljesítéséről

1944. évi adatszolgáltatási ívek megmentése és adatbázis építése

1944. április 7-én a Belügyminisztérium bizalmas rendeletet adott ki a „zsidók lakhelyének kijelölése” tárgyában, mely így kezdődött: „a m. kir. kormány az országot rövid időn belül megtisztítja a zsidóktól”. Ennek értelmében a zsidókat „nemre és korra való tekintet nélkül” gyűjtőtáborokba kell szállítani. A zsidók lakásait és üzleteit le kell zárni, értékeiket „őrizetbe” kell venni, elhelyezésükre „zsidó házakat” kell kijelölni. Ezekből a „nem zsidó származásúakat a rendőrhatóság a zsidók által kiürített, hasonló értékű és bérű lakásokba” telepítse ki (6163/1944. BM VII. res.). A rendelet csendőrkerületenként meghatározta a „tisztogatás” sorrendjét is, Budapestet utolsóként jelölve ki. A zsidók összegyűjtése és elkülönítése – ami együtt járt vagyonuk és korábbi lakásaik elkobzásával – a németországi megsemmisítő táborokba deportálás előkészítését szolgálta. Az ország északkeleti részén ennek alapján április 16-án megkezdődött a zsidók összegyűjtése, majd összpontosítása a nagyobb településeken kialakított gettókba, melyek bevagonírozási központként is szolgáltak. Ez az akció már javában folyt, amikor a kormány 1944. április 26-án kiadta a gettósítást megalapozó nyilvános rendeletet (1610/1944. ME.), mely címe szerint „a zsidók lakásával és lakóhelyének kijelölésével kapcsolatos egyes kérdések szabályozásáról” szólt.

A rendelet lényegét a „zsidók lakóhelyének kijelölése” című fejezet tartalmazta, mely az április 7-i bizalmas rendeletben már előírt és az észak-keleti ország részben április 16-a óta zajló, majd a következő hetekben az ország többi területére is kiterjesztett összeköltöztetésnek és gettósításnak teremtett jogszabályi háttérrel. A törvényhatóság első tisztviselője ennek alapján elrendelhetette a zsidók elköltöztetését a tízezernél kisebb lélekszámú községekből – új lakóhelyükön elhelyezésükről „a főszolgabíró, illetőleg a polgármester gondoskodik”. A városokban és tízezer főnél népesebb községekben pedig rendelkezhetett arról, hogy „zsidók a városnak, illetőleg a községnek csak meghatározott részeiben, illetőleg csak meghatározott utcákban, esetleg kijelölt házakban lakhatnak”. Ennek megvalósítása céljából Budapest helyettes polgármestere 1944. május 30-án elrendelte valamennyi fővárosi lakás és bérlő összeírását. Az összeíráshoz kiadott és június 1-én szétosztott adatszolgáltatási íveket a háztulajdonos vagy házfelügyelője 24 órán belül köteles volt kitölteni. A formanyomtatványokon a lakások lakbérét, szobaszámát, utcai vagy udvari fekvését, valamint a háztulajdonos és valamennyi bérlő „zsidó” vagy „nem zsidó” mivoltát kellett feltüntetni. Ezek az ívek szolgáltak alapul a zsidók által lakható, sárga csillaggal megjelölt házak kijelöléséhez. Június 17-ikén plakátokon ragasztották ki a polgármester előző nap kelt rendeletét, amely kerületenként jelölte ki a zsidók által lakható házakat (Fővárosi Közlöny, 1944. június 16. Melléklet), amely kijelölés utóbb sok ponton módosult. A zsidónak minősülő budapesti lakosok csillagos házakba történő összeköltöztetésének eredeti határideje 1944. június 21. este 8 óra lett volna, azonban a kijelölések felülvizsgálata folytán a határidőt június 24. éjféltre módosította a polgármester. A csillagos házak intézménye 1944. június 24-étől

kezdődően hónapokon keresztül fennállt, és csak a zárt gettó 1944. november végi felállításával szűnt meg.

Mindeddig úgy tudtuk, hogy a kitöltött adatszolgáltatási ívek nem maradtak fenn, feltételeztük, hogy – miként a székesfőváros lakásügyi ügyosztályának szinte teljes második világháború alatti anyaga – ezek is megsemmisültek az ostrom alatt. 2015 szeptemberében azonban az V. ker. Kossuth tér 13–15. sz. ház egyik lakásának felújítása során a közfal kibontásakor nagy mennyiségű iratanyag került elő egy falbontás után meglepően jó állapotban, melyeket a megtalálók Budapest Főváros Levéltárába juttattak, miután a levéltár Holocaust Emlékoldala (<http://holocaust.archivportal.hu>) segítségével azonosították, hogy az zsidóság összeköltöztetését előkészítő adatszolgáltatási ívekről van szó.

Az iratok nyilván azért kerültek az épületbe, mert itt működött az 1944. júliusában létrehozott Lakásügyi Kormánybiztosság, melynek irodái a szóban forgó lakást is elfoglalták. Egyelőre nem sikerült megállapítani, hogy az iratokat ki, mikor és miért falazta be. A rejtkehelyről előkerült adatszolgáltatási ívek Budapest XI, XII, XIV. és kis részben XIII. kerületi házairól tartalmazznak adatokat. Egyelőre tisztázatlan, hogy további ívek fennmaradásával, későbbi előkerülésével is lehet-e számolni.

Az iratok megtalálása széles körű hazai és nemzetközi sajtóvisszhangot keltett, mind a körülmények, mind a lelet nagysága, mind az iratok jelentősége okán. Mind a korabeli budapesti lakcímnnyilvántartás, mind a zsidóság összeköltöztetését közvetlenül lebonyolító Zsidó Tanács iratanyaga megsemmisült, így az 1941. évi népszámlálás és a háború utáni, 1945. márciusi budapesti népösszeírás fennmaradt lakásívei közötti időszakból ez az egyetlen olyan forrásanyag, ami alapján képet lehet alkotni az időközbeni lakásváltoztatásokról, városon belüli népmozgásokról az egyes személyek, családok szintjén. (Az 1943/44. évi választói névjegyzékek súlyos korlátja e tekintetben, hogy ezekből a zsidónak minősített népesség túlnyomó része nem jelenik meg.) Az ívek előkerüléséről szóló híradásokat követően rögtön számos egyedi megkeresés, érdeklődés érkezett a levéltárhoz, ami azt bizonyítja, hogy nagyon sok egykori, a háború idején elhunyt, eltűnt, deportált budapesti lakos sorsáról itt remélhetjük az utolsó ismert nyomot, adatot. A levéltár mindezekre tekintettel pályázatot nyújtott be az ívek megmentésére, állományvédelmi kezelésére, digitalizálására és kereshető adatbázisban történő közzétételére.

Az adatszolgáltatási ívek hordozója 1930-40 években gyártott 80 g/m² jól simított fatartalmú nyomópapír, ezek erősen savas kémhatásúak (pH=3-4). A facsiszolatot tartalmazó dokumentumok gyorsabban károsodnak, lebomlanak, ezt a folyamatot a papír savtalanításával tudjuk megállítani. A fal mögül előkerült dokumentumok pH értéke (kémhatása) 4,6 volt (erősen savas). Az iratok felületén vékony, fehér CaCO₃ (kalcium-karbonát) alapanyagú krétapor volt tapintható, ennek köszönhető, hogy a Hazai Papírgyár Rt. (Fűzfői papírgyár) által előállított papír megőrizte szilárdságát, és viszonylag jó állapotban került elő. A sötét helyről való kiszabadításuk viszont elindította a bomláshoz vezető kémiai folyamatokat, ezért savtalanításuk szükségessé vált, amire Magyarországon az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára rendelkezik kapacitással. A Neschen C- 900 tömeges savtalanítási technológiának és berendezésnek köszönhetően, az iratokon mért kémhatás nőtt (pH=9) és a

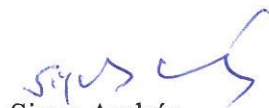
dokumentumok alkáli maradék tartalma is nőtt.(0,15). A savtalanítással a dokumentumok élettartalmát várhatóan több száz évvel meg tudtuk növelni, ezen iratanyag már nem minősül veszélyeztetettnek.

A digitalizálásra még a savtalanítást megelőzően, Budapest Főváros Levéltára digitalizáló műhelyében került sor. Az adatbázis-építés során minden, az íveken szereplő érdemi adat rögzítésre került és kereshetővé vált a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon. A rekordok tartalmazzák a lakóházak, a tulajdonosok és a bérlők adatait. 7019 darab ívről 6824 ház-rekord (a házak egy része a bérlők nagy száma miatt több ívre terjed), 12.256 tulajdonos és 34.098 bérlő adatai kerültek rögzítésre. Valamennyi rekordnál megtekinthető a hozzá tartozó adatszolgáltatási ív digitális képe.

Az adatbázis a Hungaricana Közgyűjteményi Portál Levéltár/Levéltári iratgyűjtemény adatbázisában érhető el (<https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/>) Lakás adatszolgáltatási ívek 1944 alatt.

A pályázati támogatást a konzerválásra, savtalanításra, adatbázis-építésre és a teljes anyagnak a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon való közzétételére használtuk fel.

Budapest, 2017. január 25.

Sáros András
főosztályvezető